

ZİYA GÖKALP'İN TARİH ANLAYIŞI VE TÜRK MEDENİYETİ TARİHİ ADLI ESERİ

Mehmet Ali BEYHAN*

Tarihte iz bırakan kişilerin yetişmelerinde, meslek seçimlerinde, hedeflerini tesbit etmelerinde etkisinde kaldıkları model kişileri vardır. Biyografi kitaplarına bakıldığında bunun örneklerini çokça görmek mümkündür.

Çok cepheli bir düşünce adamı olarak, başta sosyoloji olmak üzere, sosyal bilimlerin hemen her alanında, her biri diğerinden farklı konularda ve o günün daha da zor şartlarında yaptığı çalışmalarla Türk kültür tarihine damgasını vuran Ziya Gökalp'in de etkisinde kaldığı üç önemli şahsiyet vardır. Bu şahısların ikisi Gökalp'in yetişme çağını etkilemiş, diğeri ise olgunluk devri yol haritasını çizmiştir.

Biri babası, Diyarbakır Vilayet Evrak Müdürü ve aynı zamanda vilayet gazetesinin başyazarlığını da deruhde eden Tevfik Efendi'dir. Gökalp'in ifadesiyle, "zamanın başka babalarına benzemeyen, dindarlıkla hür düşüncüsü nefsinde te'lif eden" babası Tevfik Efendi, "bâtıl fikirlerin eskilerinden de, yenilerinden de kendini kurtarabilmiş" vukufu geniş bir zattır.

Gökalp, daha ondördüne yeni girdiği sıralarda bir gün, babası dostlarından biriyle sohbet etmektedir. Dostu, ona, genç Ziya'nın okuma merakından bahseder. Tahsil için Avrupa'ya gönderebilirse, memlekete bir âlim yetişebileceğini ifade eder. Dostunun bu sözlerine karşılık Tevfik Efendi; "Tahsil için Avrupa'ya giden gençler, yalnız Avrupa ilimlerini öğrenebilirler; millî bilgilerimizden mahrum kalırlar. Medreseye girenler de, iyi hocalar bulurlarsa, dinî ve millî irfânımıza az çok vâkıf olabilirler; fakat Avrupa ilimlerinden mahrûm kalırlar. Gençlerimiz, bir taraftan Fransızca'yı, diğer taraftan Arapça ve Farsça'yı iyi öğrenmeli, ondan sonra hem Batı ilimlerine, hem Doğu bilgilerine mükemmel bir şekilde vâkıf olmalı. Sonra da bunların

* Doç. Dr., İ.Ü.E.F. Tarih Bölümü

mukayese ve te'lifiyle milletimizin ihtiyaç duyduğu büyük hakikatleri meydana çıkarmalıdır. İşte, eğer ömrüm vefa ederse, ben Ziya'yı bu surette yetiştirmeye çalışacağım"¹ der.

Tevfik Efendi'nin ömrü, gençler için çerçevesini çizdiği bu programı oğluna tatbik vefa etmemiştir, ama bu sözleri; "mukaddes bir vasiyetname mahiyetinde" genç Ziya'nın ruhunda, kendi ifadesiyle "celî yazılarla" kazılı kalmıştır. Ve Gökalp, hem Arapça ve Farsça gibi kültür hayatımızın iki kaynak dilini ve hem de Batı kültür kapısının anahtarı olan Fransızca'yı öğrenecek; hayatı boyunca, babasının belirlediği bu program çerçevesinde çalışacaktır.

Etkisinde kaldığı diğer bir şahsiyet ise, Gökalp'ın 1892 yılında girdiği Diyarbakır Mülkî İ'dâdisi'nde² târih-i tabi'î /bilim tarihi hocası Yorgi Efendi'dir. Yorgi, belediyede hekim olarak çalışmaktadır. Dr. Yorgi, genç Ziya'ya milliyetçilik fikirlerini aşlamış, Yunan filozoflarını tanıtmış, sosyolojinin önemini³ ve bir millet için sosyal bilimlerin önemini kavratmış Ortodoks-Rum bir Osmanlı vatandaşıdır. Gökalp İstanbul'da Baytar Mektebi'nde⁴ öğrenci olduğu sıralarda (1895), Dr. Yorgi de İstanbul'a gelmiştir. Bir gün, Gökalp'ın i'dâdideki sınıf arkadaşlarından biri⁵ doktoru ziyaret etmelerini teklif eder ve beraber doktorun Moda tarafındaki evine giderler.

"Türk gençleri, bir inkılap yapmak, meşrûfî bir idare tesis etmek istiyorlar. Bu hareket tebrike şâyândır" diyen eski hocaları Dr. Yorgi, Genç Türkler hareketine işaretle; yapılacak inkılabın, hazırlanacak anayasanın; tesis edilecek meşrûfî idarenin istinat noktalarını belirler, yol haritasını da çizer: "Ancak inkılâp taklitle olmaz. Türkiye'deki inkılap, Türk Milleti'nin sosyal hayatına, millî ruhuna uygun olmalı; yapılacak kânun-ı esâsî/ anayasa Türk

¹ Ziya Gökalp, "Babamın Vasiyeti", *Küçük Mecma*, sayı 17, 25 Eylül 1338(1922), s. 1-3

² İ'dâdî: "hazırlamak" anlamına gelen "i'dâd" mastarının mensûbiyet ifade eden halidir ve bir üst tahsil derecesi için öğrenci yetiştirmek maksadıyla rüşdiyelerin üstünde açılan okullara ad olmuştur. Tanzimat Devri eğitim sisteminde rüşdiye, ortaokul; i'dâdî, lise anlamında kullanılmıştır. Rüşdiye ve i'dâdiler, askerî ve mülkî diye ikiye ayrılıyordu.

³ Mehmet Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*, İstanbul 1984, s. 34; M. Orhan Okay, "GÖKALP, Ziya," *DİA*, c. 14, s. 125

⁴ Mülkî Baytar Mektebi, ilk defa 1889 yılında Tıbbiye-i mülkiye (sivil tıp) içinde açılmış ve 1891 yılında inşaatı tamamlanan Halkalı Ziraat Mektebi binasına taşınmıştır. Mektep, 1894'ten sonra İstanbul'da, önce Kadırga-Cinci Meydanı'nda kiralanmış bir binaya nakledilmiş, daha sonra 1900 yılında Sultanahmet'e taşınmıştır. Bkz. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, s. 570

⁵ Abdullah Haşim, Bkz. Erişirgil, *a.g.e.*, İstanbul, 1984, s. 45

Milleti'nin ruhundan kopmalı, sosyal bünyesine uymalıdır. Aksi halde yapılacak inkılap memlekete zarar verir. İyi bir kânun-ı esâsî yapabilmek için evvele mirde Türk Milleti'nin psikolojisini, sosyolojisini incelemek lâzımdır. Siz, der Dr. Yorgi, "inkılapçıları herhalde az çok tanırırsınız. Bunlar, lâzım gelen bu incelemeleri yapmışlar mı? Yaptıkları programı bu tedkiklerine mi dayandırıyorlar; ilmî bir hazırlıkları var mı?

Gökalp ve arkadaşı, doktorun bu sözleri karşısında susmak zorunda kalırlar; sorularına cevap veremezler. Zira bilmektedirler ki doktor, Genç Türkler'in böyle ilmî ve fikrî bir hazırlıklarının olmadığını farkındadır; zaten sözlerini ve sorularını da, konunun önemini kavratmak, eski öğrencilerine belki de son bir ders olmak üzere sarfetmiştir. Gökalp, hocasının bu sözlerini, tıpkı babasının sözleri gibi bir vasiyet olarak kabul etmiş; o günden itibaren mesaisini Türk Milleti'nin "sosyolojisiyle psikolojisini tedkik edebilmek için bu ilimlerin umûmi esaslarını öğrenmeye" hasretmiştir.⁶

Gökalp'in etkisinde kaldığı üçüncü kişi, "pîrim" dediği ve 1898 yılının tutuklu olarak geçirdiği günlerinde, hapiste yatan yaşlı bir zattır. Gökalp, Baytar Mektebi'nin dördüncü sınıfında bulunduğu sırada yaz tatilini memleketi Diyarbakır'da geçirmiştir. Burada, İstanbul'dan arkadaşlarına yazdığı bir mektuptan dolayı tutuklanmıştır.⁷ Kısa bir müddet sonra serbest bırakılarak İstanbul'a dönmesine izin verilmiş, ancak İstanbul'da okuluna alınmadığı gibi tekrar hapse atılmış; Zabtiye Tevkifhanesi'nde, Taşkışla'da ve Mehterhane denilen Sultanahmet'teki Hapishane'de toplam bir yıl yatmıştır.⁸ Zabtiye Tevkifhanesi'nde Naim Bey adında "İstanbul'un kibar bir ailesine mensup" yaşlı bir zat da bulunmaktadır. Nâim Bey, meşrûtiyet taraftarıdır. Osmanlı

⁶ Ziya Gökalp, "Hocamın Vasiyeti", *Küçük Mecmua*, sayı 18, 2 Ekim 1338/1922, s. 1-5

⁷ Gökalp, İstanbul'dan Diyarbakır'daki arkadaşlarına mektuplar yazmaktaydı. Mektuplarda, okul hayatından ve İstanbul'dan bahsediliyor; arkadaşlarıyla Abdülhamid yönetimi aleyhinde neler konuştukları anlatılıyordu. Mektup gönderdiği arkadaşlarından biri de, Diyarbakır'ın tanınmış ailelerinden Mirikâtibizâdelerin oğlu Cemil Bey'dir. Zamanın Diyarbakır Vâlisi Mehmed Hâlid Bey'i (Bkz. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Diyarbakır*, 1316, s. 48; 1317, s. 58) şehrin ileri gelenleri İstanbul'a şikâyet etmiştir. Vâli de hakkındaki şikâyetin; Diyarbakır'da gençler arasında yayılmakta olan "hürriyet ve meşrûtiyet fikirlerinin önüne geçmek maksadıyla gösterdiği çabanın bertaraf edilmek istenilmesi" olduğunu isbat için, eşraftan bazılarının evlerinde arama yaptırmış, Cemil Bey'in evinde Gökalp'in bir mektubu bulunmuştur. Bu mektuptan dolayı Gökalp te tutuklanmıştır. Bkz. Erişirgil, *a.g.e.*, s. 48

⁸ Okay, aynı makale, s. 124; Kendi ifadesine göre Gökalp, on ay Taşkışla'da ve iki ay Mehterhane'de hapis yatmıştır. Bkz. Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları*, İstanbul 1956, s. 73

İmparatorluğu'nda bu yönetim şeklinin mutlaka bir gün uygulanacağı inancını taşımaktadır.

Naim Bey, Gökalp'e serbest kalacağı gün, "Deli Petro'nun milletine karşı bir vasiyeti⁹ olduğu gibi, benim de milletimden olan bütün gençlere ait umûmi bir vasiyetim var" der. "Benim vasiyetim" dediği sözlerini, "birkaç senedir ki tesadüf ettiği" her gence tebliğ etmektedir. Zira inanmaktadır ki, bu gençler arasında "yalnız bir tanesi vasiyetini hakkıyen îfâ" etse, "mezarında ebediyen mesut" olacaktır. Naim Bey'in sözleri özetle şöyledir: "Ben, vatanımda meşrûtiyetin bir gün mutlaka ilan edileceğine kâniim. Nasıl istihsal edileceğini bilmem ? İhtimal ki şimdiki hükümdar¹⁰ vefat edince, yerine geçen zât, milleti memnun etmek için, zaten mevcut olan kânun-ı esâsiyi¹¹ kendiliğinden tatbik edecektir." Buna inancı tamdır; ancak yaşlı olduğundan dolayı meşrûtiyet günlerini göremeyeceğini söylemektedir. Gökalp'in meşrûtiyet günlerine yetişeceğinden emindir.

Naim Bey, ilan edilecek bu "ilk meşrûtiyetin gerçek anlamda bir meşrûtiyet olamayacağı"nı ifade etmektedir. Ona göre "beş-on kişi"nin istediği bir meşrûtiyetin ülkede yerleşmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bütün bir milletin istemesi lâzımdır. Halbuki millet derin bir uykudadır. Önce milleti uyandırmak, aydınlatmak gerekmektedir. Millete, "kendi varlığını, hayatı için tehlikenin ve selâmetin hangi tarafta olduğunu, gelecekteki hedeflerini,

⁹ Petro'nun vâsiyeti; 1689-1725 yılları arasında saltanat süren Rus Çarı I. Petro'nun, tarih literatüründe "Büyük Petro'nun Siyâsî Vasiyetnâmesi" olarak bilinen bazı düşünceleridir. Vasiyetnâme'ye göre "Rusya, Osmanlı Devleti'nin topraklarını ele geçirmek suretiyle genişlemeli, İstanbul zabtedilmeli, Lehistan (Polonya) Rus topraklarına katılmalı; sonraki Rus çarları bunları gerçekleştirmek için gayret göstermelidir". Ancak böyle bir vasiyetnamenin doğruluğu belgelenmiş değildir. Bkz. Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1987, s. 272

¹⁰ "Şimdiki hükümdar" dediği Sultan II. Abdülhamid, Naim Bey'in öngörüsünün aksine, 24 Temmuz 1908 tarihinde İkinci Meşrûtiyet'i ilan etmiş, mevcut anayasayı da kendisi yürürlüğe koymuştur. Yaklaşık bir yıl sonra, 13 Nisan (Rûmî 31 Mart) 1909'da sahneye konulan 31 Mart İsyanı vesilesiyle de tahttan uzaklaştırılarak Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi yolu açılmıştır. Nitekim 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile, II. Abdülhamid'in (ölümü 10 Şubat 1918) tahttan indirilişinden dokuz yıl sonra Osmanlı Devleti fiilen tarih sahnesinden silinecektir. 31 Mart İsyanı, II. Abdülhamid'i hükümdarlıktan uzaklaştırma, dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni tasfiye projesinin ilk basamağıdır ve akademik düzeyde de olmak üzere bu isyan hareketi, pek çok araştırmaya konu olmasına rağmen, ciddî, gerçeği ortaya koyan bir çalışma henüz yapılmış değildir.

¹¹ Birinci Meşrûtiyet anayasası, 23 Aralık 1876 tarihinde Birinci Meşrûtiyetin ilanı ile yürürlüğe konulmuş ve 13 Şubat 1878'de meşrûtiyet idaresinin, II. Abdülhamid tarafından sona erdirilmesiyle fiilen uygulamadan kaldırılmıştır. Ancak bu anayasa, yürürlükten kaldırılmasına rağmen, her yıl yayınlanan salnamelerin dibacesinde yer alıyordu.

gayelerini” öğretmek lâzımdır. Bu da basın yolu ile mümkün olacaktır. Her şeyden önce “basın özgürlüğü”nü temine çalışmak gerekecektir. Gökalp’ten istediği, “ne kadar mümkünse o kadar yazmaya ve mümkün olduğu kadar her meselenin ruhunu ve esasını” anlatmaya çalışmasıdır. Naim Bey, düşüncelerini aktardıktan sonra, “vasiyetini tutacağına dair” Gökalp’ten söz almıştır. Gökalp, Naim Bey’in bu vasiyetini tutmuş, “vatan yolunda nasıl çalışacağını açık bir şekilde göstererek” kendisini aydınlatan bu zatı “pîr olarak kabul” etmiştir.¹²

Gökalp, etkisinde kaldığı bu üç zatın söylediklerini yazı hayatında tatbik etmiş; bu çerçevede tarih ve siyaset bilimi ile meşgul olmuştur. Hazırladığı Medeniyet Tarihi dışında Gökalp’in başlı başına bir tarih kitabı bulunmadığı gibi, tarihi bir olayı inceleyen bir yazısı da yoktur. Ancak, başta Genç Kalemler, Yeni Mecmua, Türk Yurdu, Küçük Mecmua, Millî Tettebular Mecmuâsı gibi dergilerde medeniyet tarihi ile ilgili seri yazılar, tarih usulüne dair makaleler kaleme almıştır. Ziya Gökalp’in bu yazıları, “Eski Türk Destanları, Türk Devleti’nin Tekâmülü, En Eski Türk Devleti, Milletimizin Tarihi Nereden Başlar” gibi başlıklar taşımaktadır.

Tarih usulüne ve felsefesine dair kaleme aldığı yazılarında Ziya Gökalp, yirminci yüzyılın başlarında bu disiplinin metodolojisinin ana prensiplerini ortaya koymuştur.¹³ Bu makalelerini, Malta sürgününden döndükten sonra 1923 Martı’na kadar kaldığı Diyarbakır’da,¹⁴ tek başına çıkardığı haftalık Küçük

¹² Ziya Gökalp, “Pîrimin Vasiyeti”, *Küçük Mecmua*, 9 Ekim 1338/1922, sayı 19, s. 1-5

¹³ Gökalp’ten önce tarih usulü ve metodolojisi ile ilgili olarak Osmanlı dünyasında kaleme alınan çalışmalar vardır. Mesela Şânîzâde Mehmed Atullah Efendi’nin Tarihi’nin birinci cildinin girişinde yer alan “el-Mukaddimetü fî kavâidi fenni’t-târih ve usulü mutala’ati’t-tevârih” adını taşıyan yaklaşık on sayfalık kısmını unutmamak gerekir. 1819-1825 tarihleri arasında vak’anüvîsliği döneminde bu eserini kaleme aldığına göre, Şânîzâde’nin tarih usulüne dair görüşleri hayli eskidir. (Bkz. *Târih-i Şânîzâde*, c. I, İst. 1290/1873, s. 6-16). Keza Ahmed Cevdet Paşa, tarihinin birinci cildinin dibacesinde kullandığı kaynakların bir listesini verdikten sonra, “İlm-i Tarih’in Lüzümü ve Fâidesi Beyanındadır” başlığı altında, bir bilgi dalı olarak tarih hakkında malumat sunmuştur. (Bkz. *Târih-i Cevdet*, c. I, İstanbul, 1309/1891, s. 4 -17). Gelembevîzâde Ahmed Tefîk Efendi’nin ise bu hususa dair müstakil bir çalışması mevcuttur. Gelembevîzâde’nin 1295/1878 yılında İstanbul’da neşredilen “*Hamîdetü’l-usûl*” adlı risâlesi tarih metoduna dair kaleme alınmış bir çalışmadır. *Hamîdetü’l-usûl*, üzerine Prof. Dr. Mustafa Fayda nezaretinde, eski öğrencilerimizden Ayşe Gül Vona tarafından 2004 yılında, *İslâmî Dînyası’nda Tarih Metodu Çalışmalarına Bir Örnek: Hamîdetü’l-usûl* adıyla Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

¹⁴ Gökalp, 28 Ocak 1919 tarihinde Darü’l-fünûn’daki odasından alınarak bir müddet Bekirağa Bölüğü’ne (İstanbul Üniversitesi Merkez Binası’nın Süleymaniye Câmii yönündeki kapısı tarafında bulunan Harbiye Nezareti Hapishanesi) konulmuş, Divan-ı harp tarafından yargılanarak “asâyişi bozmak ve Ermenilere zulmetmek” suçlarından dolayı İstanbul’dan sürülmüş, 28 Mayıs 1919’da önce Limni Adası’nda Mondros Limanı’nda bir kampta kalmış, 18 Eylül 1919 tarihinde buradan alınarak Malta’da Polverista Kışlası’na

Mecmua'da neşretmiştir.¹⁵ “Tarih İlim mi Yoksa Sanat mı” başlıklı makalesinde¹⁶ tarihin taksimini yaparak gayesini anlatır. “Tarihte Usul”¹⁷ adlı makalede, tarihin bir ilmî disiplin olarak ortaya çıkış serüvenini kaleme alır. Bu makalede, onsekizinci asır Avrupası'nda incelenecek olayların seçiminde ve hikâye edilmesinde tenkide büyük bir hisse ayrılan tarihin; ondokuzuncu asırda kullandığı metot sayesinde “ilmî bir tettebbu' mâhiyetini” kazandığı ve yirminci yüzyılda ise “geçmişî dirilttikten sonra onu izah etmekle insanlığın gelişmesini sağlayan sebepleri, hatta kanunları keşfe çalışmakla daha da ilmîleştiği” anlatılmaktadır.

“Tarih Usûlü'nde Şâhidler”de¹⁸, tarih ilminin kaynakları ve kaynakların tenkidi üzerinde durur: “Bize bir vak'ayı haber veren şâhidlerin adediyle kıymetini nazara almak iktizâ eder” diyen Gökalp, “bir vak'a eğer bir kişi tarafından haber verilmişse ve haber verilen olayda olağan dışı hadiselerden bahsediliyorsa, çoğunlukla o şahsın ya yanılmasından yahut ta bizi aldatmasından korkulmalıdır” der. Bu endişeden dolayı “şâhidin mümkün olduğu derecede zekâsı ve ahlâkî durumu hakkında bilgi edinilmesi” gereğini vurgular. “Tarih Usûlünde An'aneler”¹⁹, makalesinde; tarih sahasında şehâdetin üç şeklini anlatır: An'ane, âbideler ve yazılı vesikalar, tarih ilminin üç önemli kaynağıdır. An'ane, olayların şifahi olarak nesilden nesle intikalidir. “Tarih Usûlünde Âbideler”de²⁰, âbidelerin tarih açısından tanımını yapar: Âbideler,

gösterilmiştir. Sürgün hayatı 19 Mayıs 1921'de sona ermiş ve Mart 1923'te Maarif Vekâleti, Te'lif ve Tercüme Encümeni Reisi olarak atanıp Ankara'ya gidinceye kadar Diyarbakır'da kalmıştır. Bkz. Fahrettin Kırzıoğlu, *Malta Konferansları*, Ankara 1977, s. 18-20; Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Ankara 1985, s. 58

¹⁵ Küçük Mecmua, hacim olarak ismiyle müsemma bir mecmuadır. Gökalp, mecmua için ilk önce “Mefkûre” adını düşünmüştür. Fakat imtiyazını almak üzere Diyarbakır Vilâyeti'ne yapılan müraaat esnasında vali vekilinin; “bu ismi kimse anlamaz, üstada söyleyin başka bir isim bulsun” ikazı üzerine Ziya Gökalp, dergiye “Küçük Mecmua” ismini vermiştir. Bkz. Erişirgil, *a.g.e.*, s.197. Küçük boyda, her sayısı 10 ila 20 sayfa arasında değişen mecmuanın, ilk sayısı 5 Haziran 1922 tarihinde çıkmış, neşir hayatı 5 Mart 1923 tarihine kadar sürmüştür. Gökalp'in sahibi ve sorumlu müdürü olduğu Küçük Mecmua, haftalık olarak Pazartesi günleri çıkmaktadır. Ancak mecmuanın, 29. sayısından itibaren, yine Pazartesi günleri olmak üzere iki haftada bir yayımlandığı görülmektedir. İlmî, edebî, siyasi ve iktisadî alanlarda yazılar içeren Küçük Mecmua'nın neşir hayatı, Gökalp'in Diyarbakır'dan Ankara'ya gitmesi üzerine 33. sayı ile sona ermiştir.

¹⁶ *Küçük Mecmua*, sayı 11, 14 Ağustos 1338/1922 s. 15-16

¹⁷ *Küçük Mecmua*, sayı 12, 21 Ağustos, 1338/1922, s. 12-15

¹⁸ *Küçük Mecmua*, sayı 13, 28 Ağustos, 1338/1922, s. 5-7

¹⁹ *Küçük Mecmua*, sayı 14, 4 Eylül, 1338/1922, s. 8-10

²⁰ *Küçük Mecmua*, sayı 15, 11 Eylül, 1338/1922, s. 5-6

geçmiş vak'aların intibâını herhangi bir surette muhafaza eden ve onların hikaye edilmesinde bize yardım edebilen bütün maddî eşyâdır. Umumî binalar; zafer takları, mabedler, saraylar ve türbeler birer âbidedirler. Hususî eserler ise başlıca sanat eserlerinin tamamıdır. Bir kavmin, bir devrin medeniyetini tanımak için âbideler, en büyük yardımı sunarlar. Mâbedler bir milletin dinini, saraylar onun töresini ve muhtelif toplumsal sınıflarının yaşayış tarzını; türbeler ve mezarlar son derece ehemmiyetli olan bazı ahlâkî itikatlarını; sanat eserleri ise zihnî ve güzel sanatlar alanındaki gelişme süreçlerini bildirir.

“Vesikalar”²¹ da Gökalp, tarih araştırmalarında en çok istifade edilen ve en iyi malumatı veren kaynakların vesikalar olduğunu belirtir. Tarih ilminin bu en önemli kaynaklarını, “naklolunan vak'alardan” uzaklıklarına göre sekiz sınıfa ayırmaktadır: 1-Olay esnasında yazılan raporlar, mazbatalar, emirnameler; 2-Vak'anüvislerin kaleme aldıkları vekâyi'nâmeler; 3- Gazete ve mecmualar; 4-Hatıralar; 5-Müellifin, yalnız kendi hayatını değil, zamanın bütün olaylarını hikaye eden tarih kitapları; 6-Müellifin, kendisinden bir iki asır evvelki zamanları hikâye eden tarih kitapları; 7-Tarihi olayların meydana geldikleri zamandan pek çok sonra, yalnız an'anelere dayanılarak yazılmış rivayetnâmeler ve 8-Eski vesikalara dayanılarak, geçmişteki olayları toplayıp hikâye eden derlemeler (iktifatnâmeler).

Tarihçinin, eline geçen herhangi bir belge için yapacağı ilk iş, belgenin “mevsûkiyeti/güvenilirliği”ni tesbit etmektir diyen Gökalp, bir belgenin mevsûkiyetinin tesbiti usullerini de ortaya koymuştur: Bir belgenin güvenilirliğini bazı emareler belirler. Bu emareler iki türdür. Birincisi “dâhilü'l-menşe/iç orijinli” emarelerdir ki, bunlar, belgenin taşıdığı bazı hususiyetlerdir. İkincisi ise “hâricü'l-menşe/dış orijinli” emareler, bunlar eldeki belgeye muasır, yahut biraz sonrasına ait bazı eserlerle tesbit edilebilen emarelerdir.

Ziya Gökalp, ilim ve fikir hayatında tarihi daima ilk planda tutmuş; insan için düşünme ve gerçeği arama, bir araştırma sahası olarak, çalışmalarında sıkça tarihe başvurmuştur. Bu nedenledir ki Gökalp, tarihi; geçmiş zamanların muhasebesi, bir milletin geleceğinin inşâsında önemli bir saha ve milleti millet yapan bir bilgi dalı olarak görür. Dolayısıyla “milletin içinde bulunduğu durumu düzeltecek gerçeği bulabilmek için mâzinin, yani tarihin öğrenilmesi ve

²¹ *Küçük Mecmua*, sayı 16, 18 Eylül, 1338/1922, s. 6-8

öğretilmesine inanır. Millet kavramını tanımlarken, coğrafyanın, ırkî ve siyasî mensûbiyetin, irâdî isteğin dışında bir toplumu “millet” yapan daha güçlü, hatta bunların üstünde başka bir unsurun varlığından bahseder. Bu unsur, histir, duygulardır. İnsan; en samimi, en içten duygularını ilk terbiye zamanlarında almaya başlar. Millet, aynı terbiyeyi almış fertlerden meydana gelen kültürel bir zümredir. Kültürün ana kaynağı ise tarihtir.

Gökalp, insanî şahsiyetimizin bedenimizde değil ruhumuzda olduğunu söyler; maddî meziyetlerimizi mensup olduğumuz ırktan alıyorsak da, manevî meziyetlerimizi de terbiyesini aldığımız cemiyete, yani cemiyetin kültürüne borçlu olduğumuzu belirtir. Elbette burada tarihin rolü büyüktür.

Acaba Gökalp, bir disiplin olarak tarihe nasıl bakıyordu? Kendisine sorulan “Tarih İlim mi Yoksa Sanat mı” sorusuna cevaben kaleme aldığı yazısına mukabil bir soruyla başlar. Gökalp’in sorusu şudur: “Tarih bir midir, müteaddid mi ?” Bu sorunun cevabını verirken Durkheim’e (1858-1917) atıfta bulunur. Durkheim tarihi ikiye ayırmaktadır. Dolayısıyla iki türlü tarih vardır: Biri şey’î-objektif- tarihtir, diğeri ise millî tarihtir.

Şey’î tarih²², olayları olduğu gibi görmeye çalışır. Bunda başarılı olmak için vak’aları inceden inceye tenkid eder, vesîkaları âbidelerle kontrol eder.

²² 1976 yılında Kültür Bakanlığı, doğumunun 100. yılı münasebetiyle Ziya Gökalp’in bütün kitaplarını, gazete ve dergilerde çıkan yazılarını yeniden yayımlamıştır. Bu çerçevede, Gökalp’in Küçük Mecmuası’daki yazıları “Makaleler VII” adıyla bir kitapta toplanmıştır. Ancak, yazılar yeni harflere aktarılan pek çok okuma yanlış yapılmıştır. Mesela “İngiliz Ahlâkı” isimli makalesinde (s. 139) Gökalp’in Kur’an’dan aldığı “ma’rûfu emrediniz, münkeri nehyediniz” anlamındaki ayette (bu anlamdaki ayetler Kur’an-ı Kerîm’in birkaç yerinde geçmektedir) geçen “münker=dince yasaklanmış şeylerden uzak durma” kelimesi, inkar eden anlamına gelen “münkîr” okunmuş (mesela bkz. Kur’an, 3/104, Komisyon, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1973, s. 62); “Tarih İlim mi, Yoksa Sanat mı” adlı makalede; şey’î kelimesi şe’nî okunmuş, parantez içinde de şey’î kelimesinin karşılığı olan “objektif” yazılmıştır. Halbuki “şe’niyyet” gerçeklik, realite; “şey’iyyet” ise nesnellik, objektiflik, tarafsızlık anlamlarını taşır. Şey’î kelimesi makalede sekiz defa geçmektedir ve hepsi de şe’nî okunmuştur. (s. 195-196) Aynı makalede geçen “benzersiz-tek/unique” anlamındaki “müteferid” kelimesi, sürekli-biteviye anlamına gelen “muttarid” diye okunmuştur. (s. 195) Keza “Tarihte Usul” adlı makalede iki defa geçen şey’î kelimesi yine şe’nî okunmuş; bildiğimiz ve bugün de kullandığımız “iâde” kelimesi, ödünç vermek anlamındaki “iâre” ile karıştırılmıştır. (s.197) Gözümlüze çarpan diğer bazı yanlış okumalar da şöyledir: “Bunun sebebi en büyük sosyoloji müessislerinin Fransa’dan çıkmasıdır” cümlesinde; tesis eden, kuran anlamındaki “müessis” kelimesi, kuruluş anlamındaki “müessese” (s. 298); “me’zûniyet-i ruûs” terkinindeki, aynı zamanda Osmanlı medreselerinde bir ilim derecesi anlamını da taşıyan “ruûs” kelimesi “râûs” şeklinde okunmuştur. (s. 302). Bkz. Ziya Gökalp, *Makaleler VII*, haz. Dr. M. Abdülhalûk Çay, Ankara, 1982. Halbuki, Gökalp’in “Tarih Usûlü” hakkındaki makaleleri, Enver Behnan Şapolyo’nun 1943 yılında İstanbul’da neşredilen *Ziya Gökalp: İttihad ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi* adlı eserinde yeni harflerle

Tarih metodolojisinin bütün kurallarına riayet ederek geçmişteki olayları yeniden canlandırmaya, diriltmeye gayret eder. Bununla beraber tarihî olayları olduğu gibi görmeye de yetinmez; her olayın sebebini aramaya çalışır, izahını yapar. Tarihi olayların pek çoğu müteferrid/benzersizdir. Kendi türlerinden başka olaylar olmadığından, sebepleri keşfedilse de bundan tarihî kanunlar çıkamaz. Çünkü kanun, “sebebiyet rabıtasından” ibarettir. İki olay arasındaki sebebiyetin ifadesi bir kanundur. İsterse bir olay yalnız bir defa meydana gelsin. Bu dahi genel bir örnektir. Mesela Roma İmparatorluğu tarihte eşsiz kalmış bir vak‘adır. Bu durum, Roma İmparatorluğu’nun “bir ictimâî enmûzec/ toplumsal bir örnek” olmasına mani olmaz. Dolayısıyla bu imparatorluğun sebebini bulmakla tarihi bir kanun elde edilmiş olur. Şey’î tarih; gerek toplumlarla kurumları, gerek rönesans, reform, inkılab gibi olayları genel örnekler haline koymadıkça bu kanunları bulamaz. Şey’î tarih, bütün bu işleri yaparken sosyolojiye doğru gitmiş olur, onunla aynı şey olur. Bu bakımdan şey’î tarih tamamıyla ilimdir.

Millî tarih, biraz farklıdır; terbiyevî-pedagojik bir gaye güder. Çocuklara, yetişen nesillere kendi vatanlarını ve milletlerini sevdirmek; atalarının kahramanlıklarını, şerefli geçmişlerini öğretmek millî tarihin yegâne hedefidir. Yetişmekte olan nesillere, gelecek için bir “mefkûre/ ideal” aşlamak ancak tarih ile mümkündür. Mefkûre ağacının kökleri, mazînin derinliklerine²³ ne kadar inebilirse, gelecekteki çiçekleri ve yemişleri de o derecede bereketli ve canlı olur.

Gökalp, bu düşüncelerini, Alman tarihçisi Treitschke’nin²⁴ tarihin tanımı ile ilgili bir cümlesiyle destekler. Treitschke; “Tarih mâzîyi bilmek ilmî değil,

yer almaktadır. Bu esere bakılmış olsaydı, en azından “şey’î” kelimesi doğru okunurdu. Bkz. Şapolyo, *a.g.e.*, s. 213-214

²³ Ziya Gökalp, Dârü’l-fünûn hocalığı sırasında (1913-1919) beraber olduğu Yahya Kemâl ile yazları da Büyükkada’da geçirmektedir. Devrin edebiyat dünyasının tanınmış simalarından Köprülüzade Fuad, Celal Sahir, Hamdullah Suphi, Fazıl Ahmet gibi zatlarla sık sık bir araya gelerek yiyip içmektedirler. Yine böyle bir mecliste Gökalp, Yahya Kemal’e, “kafasını tarihin zevklerine kaptırdığı”ni vesile kılarak; *Harâbîsin harâbâtî değîlsin! Gözüñ mâzîdedir âfî değîlsin!* der. Buna karşılık Yahya Kemal; “*Ne harâbî ne harâbâtîyim, Kökü mâzîde olan âfîyim*” cevabını verir. Ziya Gökalp, yukarıdaki tarihe dair düşüncelerini, Yahya Kemal ile aralarında geçen bu manzûm diyalogtan birkaç sene sonra kaleme almıştır. Yahya Kemal’in cevabı Gökalp’i etkilemiş olmalıdır. Bkz. Yahya Kemal, *Siyasî ve Edebtî Portreler*, İstanbul 1986, s. 16; Erişirgil’e göre bu diyalog, Yahya Kemal’in, “divan edebiyatı ve aruz vezni zevkünden kendini kurtaramadığı” için ikisi arasında geçmiştir. Bkz. *a.g.e.*, s.109.

²⁴ Heinrich Von Treitschke, 1834-1896 tarihleri arasında yaşamış ünlü Alman Tarihçi ve siyaset adamı (Bkz. *Propylaen Geschichte Europas*, Band 5, s. 521). Treitschke, bütün Alman kavimlerinin Prusya

istikbâli yapmak sanatıdır” demektedir. Ziya Gökalp, millî tarihin, şey’î tarihten ayrı ve sanat olduğunu söyler. Çünkü millî tarih serbest usullerle yazılır. Tarihin bu iki türü de faydalıdır. Gökalp, şey’î tarihi insanlığın hafızası, millî tarihi ise ait olduğu milletin vicdanı olarak görür ve şu tenbihte bulunur: “Tarihçilerin dikkat etmesi gereken en önemli nokta, şey’î tarihe millî tarihin serbest usûllerini sokmamaktır”.

Ziya Gökalp’in Medeniyet Tarihi Projesi ve Türk Medeniyeti Tarihi Kitabı

Ziya Gökalp, mensubu bulunduğu milletin medeniyet ve kültür tarihini de araştırmıştır. Esasen, 1911’de kısa bir süre Selanik’te İttihad ve Terakki Mekteb-i Sultânîsi’nde, Dâru’l-hilâfeti’l-âliyye’de, Dâru’l-muallimât’da ve nihayet Dâru’l-fünûn’da 1913-1919 yılları arası verdiği sosyoloji dersleri,²⁵ Gökalp’i tarih araştırmalarına, bilhassa medeniyet tarihi incelemelerine sevk etmiştir. Bu incelemeleri neticesinde “Eski Türklerde İctimaî Teşkilât”²⁶, “Bir Kavmin Tedkikinde Takib Olunacak Usûl”²⁷ başlıklarını taşıyan makaleler kaleme almıştır. Ayrıca Malta’da, buldukları Polverista Kışlası’nda, sürgün arkadaşlarının talebi doğrultusunda; Türk Tarihi, Türk Medeniyeti ve devlet teşkilâtı üzerine 23 Ekim-2 Kasım 1919 tarihleri arasında, haftada bir olmak üzere dört adet konferans vermiştir.²⁸ Bu konferanslar ve yazdığı makaleler, bir bakıma medeniyet tarihi projesinin alt yapısını oluşturmuştur.

etrafında toplanmaları ile Alman Birliği’nin kurulmasının fikrî mimarlarından. Almanya’nın yükselmesinde Alman tarihçilerinin payı büyük olmuştur. Zira bir toplumun gelişmesinde en önemli etken, toplumun sahip olduğu “millî bir ruh” ve buna bağlı olarak teşekkül eden “millî bir hayat”tır. Alman tarihçilerinin, dolayısıyla Treitschke’nin yaptıkları çalışmalar, Alman millî hayatının oluşmasına ve kamuoyunun “siyasî terbiye” disiplini altına alınmasına hizmet etmiştir. Bkz. Ahmed Refik, “Alman Müverrihleri: Trayçke”, *Yeni Mecmuâ*, 23 Ağustos 1917, sayı 7, s. 124

²⁵ M. Orhan Okay, aynı yer, s. 124

²⁶ *Millî Tetebbular Mecmuası*, c. 1, sayı 3, Temmuz-Ağustos 1331/1915, s. 385-456

²⁷ *Millî Tetebbular Mecmuası*, c. 1, sayı 2, Mayıs-Haziran 1331/1915, s. 193-205

²⁸ Konferanslar için Gökalp, Avrupa ve İstanbul’dan kitaplar getirtmiş ve Polverista-Valetta’daki zengin Umûmî Kütüphane’ye haftada iki gün giderek hazırlık yapmıştır. Konferanslar, Malta’ya gidildikten bir ay sonra Gökalp’in sürgün arkadaşlarının isteği ile başlamıştır. Konferansların konuları şöyledir: **I. Konferans**; Eski Türk Dini Teşkilâtı, Türklerin İslâm Oluşu, Abbasi Ordusu’nda Türkler, **II. Konferans**; Kavim ve Ümmet Devirleri, İslamiyet’in Türklere Tesiri, Roma İmparatorluğu’nun Hıristiyanlara Tesiri, Osmanlı İmparatorluğu Düzeni, İslamiyet’in Milletler Cemiyeti’ne Müsaitliği, **III. Konferans**; İslâm Âleminde Kölemen-Türk Hâkimiyeti, Gaznevî ve Hakaniye Devletleri, Osmanlılarda Devlet İdaresi ve Düzeni, Mevkib-i Humâyûn, Köylüler, Ocak, Enderun, Medreseler, Eski Düzenin Bozulması, Celâlîler, Ayanlık, **IV. Konferans**; Nizâm-ı cedîd, Dirlik yerine Maaş, Veraset Usûlünde Değişme, Tanzimat’ın Gâyesi, İslahat Fermanı, Meşrûtiyete Doğru, Adem-i Merkeziyet, Sanat ve Yaşamda İkilik, Meşrûtiyet

1923 yılında Ankara’da toplanan “Hey’et-i İlmîyye”, liselerde okutulacak sosyoloji dersleri için bir “Muhtasar İctimaiyât”ı Ziya Gökalp’in yazmasını kararlaştırır. Fakat Gökalp, önce Türk Medeniyeti Tarihi’ni tamamladıktan sonra bunu yazabileceğini ifade eder. Uzun bir süre gerektiren Türk Medeniyeti Tarihi gözönüne alınarak, bu zaman zarfında sosyoloji derslerinin kitapsız geçmemesi için, sosyoloji ders kitabı yazımı Prof. Mehmet İzzet’e sipariş edilir. Gökalp’in vefatı ile Türk Medeniyeti Tarihi kitabı tamamlanamadığı gibi, yazmaya başladığı Muhtasar İctimaiyât kitabı da bitmemiştir.²⁹

Ziya Gökalp Türk Medeniyeti Tarihi’ni üç devreye ayırmaktadır: Birinci devre, buna eski devir diyor. Bu devir, Türk ırkının tarih sahnesine çıkışından itibaren İslâm Dini’ni kabulüne kadarki devirdir. İkinci devre, buna da orta devir diyor: Türklerin İslâm Dini’ne girmesinden Batı Medeniyeti’ni kabulü zamanına kadar geçen zaman, Türk Medeniyeti’nin ikinci devrini oluşturuyor. Üçüncü devir, yeni devirdir. Türklerin Batı Medeniyeti’ni kabulden sonraki dönemdir.

Medeniyet Tarihi projesi bu üç devri kapsıyordu; dolayısıyla Gökalp, bu proje çerçevesinde büyük bir eser yazmak düşüncesinde idi. Ancak bu projenin birinci devresi kitaplaşmış, Ziya Gökalp’in ölümünden iki yıl sonra 1926 yılında “Türk Medeniyeti Tarihi” adıyla basılmıştır. Eser, Cumhuriyet Devri liselerin edebiyat kolu son sınıfları için ihdas edilen “Türk Medeniyeti Tarihi” dersi programına göre hazırlanmıştır. Müellifin vefatıyla tamamlanamadığından kitap,³⁰ liselerde okutulamamıştır.

Gökalp’in Türk Tarihi’ne dair kaleme aldığı yazılarındaki ve Türk Medeniyeti Tarihi adlı eserindeki bazı görüşleri tenkit edilmiştir: Türk âilesinin tarihi hakkındaki tezlerinin (Türk Medeniyeti Tarihi, 251-295 arası sayfalar) “daha ziyade tasavvurî bir vasıf” taşıdığı; eski Türk dinine dair kaleme aldığı totemcilik, şamanlık ve toyunculuk gibi yazılarını (Türk Medeniyeti Tarihi,

ve Milliyetçilik, Din Telakkisinde Değişme, Milletler Cemiyeti, Türkçülük ve Milli Harsımızı Koruma. Konferanslar, kim olduğu tesbit edilemeyen bir dinleyici tarafından notlar halinde bir deftere kaydedilmiş, daha sonra 1951-57 yılları arasında Diyarbakır Ziya Gökalp Lisesi’nde öğretmenlik yaptığı dönemde Fahrettin Kırzioğlu’na Gökalp’in vârislerince verilmiş ve bu notlar okunarak 1977 yılında neşredilmiştir. Ziya Gökalp, *Malta Konferansları*, haz. Doç. Dr. Fahrettin Kırzioğlu, Ankara 1977

²⁹ Bkz. Ali Nüzhet Göksel, *a.g.e.*, s. 10

³⁰ Kitabın tamamlanamadığı için okutulamaması bilgisi, 2 Temmuz 1932 tarihinde başlayan Birinci Türk Tarih Kongresi’nde devrin Maarif Vekili Esat Bey’in açılış nutkunda verilmektedir. Bkz. *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Münakaşalar*. (Basım tarihi ve yeri belirtilmemiş), s. 11

228-240 arası sayfalar) “gerçekle bağdaştırmanın güç” olduğu ileri sürülmüştür. Yine Türk devletinin tekâmülünün izâhı için kullandığı vaha teorisi³¹ çerçevesinde boy, küçük il, orta il, tudunluk, yabguluk, hakanlık ve sultanlık gibi tasnifler, “Türk Tarihi ve sosyal yapısının gelişimi” ile ilgili görülmemiştir.³² Ayrıca Gökalp, araştırmalarında çok az malzeme ve kaynak kullandığı, serdettiği görüşlerini daha çok “sezgilerine dayandırdığı” yönleriyle de tenkit edilmiştir.³³

Gökalp’ın “Türk Medeniyeti Tarihi” projesine dair literatürde farklı bir bilgi de bulunmaktadır. Bu bilgiye göre, müellif medeniyet tarihinin üç devresini de hazırlamış, basılması için Milli Eğitim Bakanlığı’na teslim etmiştir. Nitekim liseler için hazırladığı kitap da Maarif Vekâleti yayımları arasında çıkmıştır. Kitabın kapağında “İslâmiyetten Evvel Türk Medeniyeti” ibaresi yer almaktadır ve bu hazırladığı eserinin birinci kısmıdır. Kitabın diğer iki kısmının akıbeti bilinmemektedir. 10 Nisan 1963 tarihinde parlamentoda, Ziya Gökalp’ın “1340 yılında Maarif Vekâleti Talim-Terbiye Dâiresi’ne Verilen Eserleri”nin akıbetine dair Milli Eğitim Bakanlığı’na bir soru önergesi³⁴ verilmiş, önerge 8 Haziran’da cevaplandırılmıştır. Önergede belirtilen eserler dokuz ciltten oluşmaktadır ve bunların içinde “Büyük Türk Medeniyeti Tarihi, 2 cilt” ile yayımlanan “Küçük Türk Medeniyeti Tarihi” de vardır. Zamanın Milli Eğitim Bakanı’nın³⁵ cevabı şöyledir: “Büyük Türk düşünürü Ziya Gökalp’ın 1340 tarihinde bakanlığımıza verildiği iddia edilen dokuz ciltlik seri halindeki eserlerinin müsveddeleri ile ilgili olarak bakanlığımızda herhangi bir bilgiye

³¹ Vaha teorisi: Gökalp, Türklerin sosyal yapısının oluşmasında coğrafi çevrenin etken olduğunu ileri sürmektedir. Bu düşünceye göre, ırmaklar ve dağlar tudunlukları; vahalar yabgulukları; çitler ve serhadler hakanlıkları ve çöl denizi ilhanlıkları vücuda getirmiştir. Bkz. Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1926, s. 15-19

³² Bkz. Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, “Ziya Gökalp’te Tarihçilik”, *Yeni Düşünce*, sayı 58, İstanbul, 12 Kasım 1982, s. 24; aynı makale, *Belleten*, cilt, XLVIII, sayı 189-190, Ankara 1985, s. 243; Kafesoğlu’ndan önce Gökalp’ın “eski Türk dini ve ictimaf teşkilâtı”na dair tezleri, Hilmi Ziya Ülken tarafından “basit etimoloji merakı yüzünden Türk Medeniyeti Tarihi’nde birçok acele genelleştirmeler yaptığı” değerlendirilmesiyle tenkit edilmiştir. Bkz. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s. 312-313

³³ Hüseyin Namık Orkun, “Ziya Gökalp Tarihçi”, Bkz. Şevket Beysanoğlu, *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar-Söylenenler*, c. I, Ankara 1964, s. 117

³⁴ Önerge İstanbul milletvekillerinden Reşit Ülker tarafından verilmiştir.

³⁵ Milli Eğitim Bakanı Dr. İbrahim Öktem.

rastlanmamıştır". Milli Eğitim Bakanı'nın cevabında Küçük Türk Medeniyeti Tarihi'nin basılmış olduğu belirtilmiştir.³⁶

Basılan Türk Medeniyeti Tarihi, dört başlıktan oluşan uzun bir başlangıç ile beş bölüm üzerine tertip edilmiştir. Gökalp, her bölüme kitap demektedir. Başlangıç'ta medeniyet ve medenî olma gibi terimlerin açıklanması yapılmış; belli başlı uygarlıklar hakkında bilgi verilmiş, Türk Medeniyet Tarihi'nin dönemleri anlatılmıştır. Medeniyet Neler Değildir; Türk Harsı ve Türk Medeniyeti; Göçebelik ve Türk Töresi; Medeniyet ve Irk, başlangıç kısmının ana başlıklarıdır.

Gökalp'in kitap olarak adlandırdığı birinci bölüm birinci kitap, "İslâmiyetten Evvel Türk Dini"ne hasredilmiştir. "Türk Muâkilesi (Mantık), İslâmiyetten Evvel Türk Devleti, Türk Ailesi, İslâmiyetten Evvel Türk İktisadı", Türk Medeniyeti Tarihi kitabının diğer başlıklarıdır.

Türk Medeniyeti Tarihi'nin yeni harflerle üç farklı neşri yapılmıştır. İlki 1974 yılında İstanbul'da basılan neşirdir. Eserin sadece ilk iki bölümü, yeni harflerle yazıya aktarılmış olup tamamı 159 sayfadan ibarettir. Yeni harflere aktarılan bölümler; 1. Kitap, İslâmiyetten Evvel Türk Dini (9-117 sayfalar arası) ile 2. Kitap, Eski Türklerde Mantık (121-159 sayfalar) kısımlarıdır. Her hangi bir sadeleştirmeye gidilmemiş; hazırlayan,³⁷ lüzum gördüğü bazı kelime ve terkiplerin anlamlarını parantez içinde göstermiştir. Eksik bir neşirdir ve bilimsel bir kıymet ifade etmemektedir.

İkinci neşir, Ziya Gökalp'in doğumunun 100. yılı münasebetiyle 1976 yılında ve eserin tamamını kapsayan basımdır.³⁸ Türk Medeniyeti Tarihi'nin bu baskısında, dil ve uslûbu üzerinde herhangi bir tasarrufa gidilmemiş; tamamen

³⁶ Haberler: Ziya Gökalp ile İlgili Bir Yazılı Soru, *Türk Kültürü*, sayı 15, Ocak 1964, Ankara, s. 52-53. Gökalp, Nisan 1923'te Birinci Millet Meclisi'nin seçimleri yenileme kararı üzerine Diyarbakır'dan milletvekili seçilmiş ve ölümüne kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi Maarif Encümeni'nde çalışmıştır. Ziya Gökalp milletvekili olunca Türk Medeniyeti Tarihi'ni yazmaya başlamıştır. 24 Ekim 1924 tarihinde vefat ettiğine göre, esasen bu kısa zaman içinde ancak eserin birinci cildini tamamlayabilmiştir. Nitekim rahatsızlığı sebebiyle 4 Ağustos 1924'te Doktor Âkil Muhtar'a muayene olduğu esnada Türk Medeniyeti Tarihi'nin birinci cildini bitirdiğini ifade edecektir. Bkz. Erişirgil, *a.g.e.*, s. 207. Kanaatimizce Gökalp'in bu beyanı, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Maarif Vekili Esat Bey'in açış nutkundaki Türk Medeniyet Tarihi ile ilgili ifadesi (Bkz. 30 nolu dipnot) ve nihayet 1960'ta Milli Eğitim Bakanı Dr. İbrahim Öktem'in, konuya dair soru önermesine verdiği cevap, Türk Medeniyeti Tarihi projesinin tamamlanamadığını, ileri sürülen aksi tezlerin spekülâtif bilgilerden ibaret olduğunu göstermektedir.

³⁷ Fikret Şahoğlu

³⁸ Eser, Afşar İsmail Aka ve Kâzım Yaşar Koprıman tarafından hazırlanmıştır.

ilmî usullere riayet edilerek ve titiz bir çalışma sergilenmiş, eserin sonuna bir lügatçe ilave edilmiştir. Eski yazı neşrindeki imlasında bulunan bazı mürettip hataları düzeltilmiş, Gökalp'in kaynak olarak kullandığı müellifler hakkında dipnotlarla kısa bilgiler verilmiş; yer, şahıs ve kavim isimlerindeki bazı yanlışlıklar düzeltilmiştir. Tamamı 416 sayfadır. Hazırlayanlar, önsözde orijinal baskının 1925 yılında yapıldığını ifade etmektedirler. Halbuki Türk Medeniyeti Tarihi kapağında, basım yeri ve yılına dair, "İstanbul-Millî Matbaa, 1926" bilgisi yer almaktadır.

Üçüncüsü, Türk Uygarlığı Tarihi başlığıyla yayımlanmıştır. Başlıktan da anlaşılacağı üzere eser sadeleştirilmiştir.³⁹ Hazırlayan, kitabın sonuna kendine göre bir seçme yaparak "önemli adlarla ilgili açıklamalar"ı koymuştur. Bu açıklamalar, kitap ve müellif adları hakkındadır. Ayrıca dipnotlarda da bazı açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgiler verilmiştir. Bu neşrin de ilmi bir değeri haiz olmadığını belirtmek gerekir.

ABSTRACT

In this article Ziya Gökalp's history opinion and his work called Turkish Civilization History have been focused. Gökalp is a famous thinker who contributed to Turkish cultural history in the beginnings of the 20th century.

According to Gökalp, history is very important for the nations and has two parts. The first is objective history that is the memory of mankind. The second is national history which is the conscience of nation that it belongs. History is the most important science division which vaccinates ideal to future generations.

Ziya Gökalp wrote a Turkish Civilization History. This work was organized into three periods. The first is the period of Turkish civilization before Islam. The second period is after Islam, and the third period is Turkish civilization influenced by Western Civilization.

³⁹ Yusuf Çotuksöken, İstanbul, 1991

However, Gökâlþ had completed just the first period of this great project and the work was published two years after his death in 1926, under the title of Turkish Civilization History.

Key Words: Ziya Gökâlþ, famous thinker, testament, national history, objective history, Turkish civilization history, method of history, historical documents, monuments, traditions, social model.